

Trender och tendenser i högskolan

Högskolans utbildningskapacitet på grundnivå och avancerad nivå utnyttjas nu till fullo. Sedan flera år utbildar universiteten och högskolorna fler studenter än anslagen täcker och tidigare balanser av outnyttjade anslag har i stort sett förbrukats. Den permanenta utbyggnad av utbildningen på grundnivå och avancerad nivå som inleddes 2015 och utökades 2016 har ännu inte lett till någon ökning av antalet helårsstudenter, eftersom tillfälliga utbyggnader samtidigt har upphört.

Antalet sökande ligger på en historiskt hög nivå, trots en liten nedgång de senaste åren. Intresset för högskolestudier är alltså fortsatt stort trots de senaste årens gynnsamma utveckling på arbetsmarknaden. Under den förra högkonjunkturen minskade efterfrågan på utbildning och det fanns ledig kapacitet i högskolan. Några sådana tecken ser vi inte nu.

En lägre andel av dem som sökte till högskolan hösten 2016 blev antagna jämfört med hösten 2015. Söktrycket ökade därför något, till 2,4 sökande per antagen av dem som inte tidigare studerat i högskolan. Även om många sökande antas till sitt förstahandsval är konkurrensen stor till många utbildningar. Många yrkesexamensprogram har betydligt fler sökande än som kan erbjudas plats. Det är också relativt många som läser utomlands på utbildningar som det är svårt att komma in på i Sverige: Läsåret 2015/16 studerade 2 740 svenskar till läkare vid ett lärosäte i ett annat land, 330 till tandläkare och 290 till veterinär.

Oförändrat antal nybörjare – men fler på program och färre på fristående kurser

Efter flera år med minskande antal nybörjare på grundnivå och avancerad nivå skedde en stabilisering läsåret 2015/16, då antalet var 86 000. Antalet svenska nybörjare fortsatte dock att minska för sjätte året i rad; de minskade med 1 300, medan antalet inresande nybörjare ökade lika mycket.

För utbildning på grundnivå och avancerad nivå är det huvudsakligen de statliga anslagen och utbildningsvolymens sammansättning som sätter ramar för den övergripande dimensioneringen av antalet helårsstudenter.

Staten har tillfört medel för att lärosätena ska kunna bygga ut lärarutbildningar och utbildningar inom hälso- och sjukvård. Lsåret 2015/16 ökade antalet nybörjare på alla dessa utbildningar, nämligen de fyra programmen mot lärarexamen samt sjuksköterske- och specialist-sjuksköterskeprogrammen. Utbyggnader pågår också i mindre skala (huvudsakligen finansierade via omfördelningar) på yrkesexamensprogram mot läkare, civilingenjör och högskoleingenjör. Lsåret 2015/16 ökade antalet nybörjare på program mot läkare, men minskade på ingenjörsutbildningarna. Fler nybörjare resulterar dock inte självklart i fler examinerade. Exempelvis har antalet nybörjare på programmet mot sjuksköterskeexamen ökat under flera år men det har inte lett till någon ökning av antalet examinerade.

Svensk högskola har ett stort inslag av kurser som kan läsas fristående. Under flera år har antalet nybörjare på yrkesexamensprogram och generella program ökat, medan antalet nybörjare på fristående kurser har minskat. Antalet helårsstudenter har minskat sedan 2010, då en tillfällig utbyggnad gav lärosätena möjlighet att utbilda fler studenter än någonsin. Samtidigt som utbildningsvolymen har minskat har flera utbildningsprogram byggts ut de senaste åren. Resultatet är att andelen helårsstudenter på fristående kurser har minskat kontinuerligt. Lsåret 2015/16 minskade antalet helårsstudenter på fristående kurser med 4 060. Samtidigt ökade antalet på yrkesexamensprogram med 2 310 och på generella program med 1 150 helårsstudenter. Sammantaget innebär det en minskning med 760 och att läsåret 2015/16 fanns det totalt 294 000 helårsstudenter på grundnivå och avancerad nivå.

Ökad genomströmning på grundnivå och avancerad nivå

Det faktum att andelen studenter på fristående kurser (där genomströmningen är relativt låg) har minskat de senaste åren har bidragit till att genomströmningen på grundnivå och avancerad nivå har ökat.

De senaste åren har studenternas genomsnittliga prestationsgrad ökat. Studenterna tar i allt högre grad de högskolepoäng de har registrerat sig för. De senaste uppgifterna avser läsåret 2013/14 och då var den genomsnittliga prestationsgraden 82 procent, vilket var en ökning med 0,7 procentenheter jämfört med året innan. Kvinnorna presterar generellt bättre än männen: läsåret 2013/14 var prestationsgraden i genomsnitt 84 procent för kvinnor och 79 procent för män.

Studenterna presterar också olika beroende på studieform. Högst var prestationsgraden läsåret 2013/14 på konstnärliga program (93 procent) samt på yrkesexamensprogram, oavsett om de bedrevs på campus (90 procent) eller på distans (87 procent). Studenter som läser generella program på campus hade också hög prestationsgrad (86 procent), men betydligt lägre på distans (71 procent). Allra lägst är prestationsgraden för de studenter som läser fristående kurser på distans: 53 procent. För campusstudenterna på fristående kurser var prestationsgraden 70 procent läsåret 2013/14.

Under flera år har antalet examinerade på grundnivå och avancerad nivå ökat, vilket förmodligen är ett resultat av att antalet nybörjare ökade i slutet av 00-talet. Lsåret 2015/16 stabiliserades antalet examinerade och uppgick till 68 170 (varav 64 procent kvinnor). Antalet som tog sin första examen i högskolan minskade med 600 det senaste läsåret efter att tidigare ha ökat. Förmodligen kommer vi att se en nedgång i antalet examinerade de närmaste åren eftersom antalet nybörjare har minskat under flera år.

Vi kan också konstatera att andelen examinerade med en total utbildningstid på fem år eller mer har ökat från 4 procent läsåret 2008/09 till 23 procent läsåret 2015/16. Studenterna stannar alltså längre i högskolan än tidigare, något som påverkar lärosätenas kapacitet att ta emot nybörjare.

Merparten av de studenter som tar en examen går direkt ut på arbetsmarknaden, men en del fortsätter att studera på forskarnivå.

Etablering på arbetsmarknaden

Lärosätenas dimensionering av utbildningar ska svara mot studenternas efterfrågan och arbetsmarknadens behov. Ett sätt att följa upp i vilken utsträckning de examinerade fyller arbetsmarknadens behov är att följa upp hur de etablerar sig på arbetsmarknaden.

De senaste åren har andelen etablerade av dem som tog en examen på grundnivå eller avancerad nivå ungefär ett år tidigare legat på drygt 80 procent. Tittar man i stället på sysselsättningen, dvs. andelen som hade haft ett jobb under hela eller del av året, så var andelen sysselsatta 97 procent. Etableringsgraden 1–1,5 år efter examen är högst bland dem som tagit en yrkesexamen, 87 procent, jämfört med 72 procent för dem som tagit en generell examen.

Många som invandrat till Sverige är välutbildade, men behöver komplettera sin utbildning för att ha större möjligheter att etablera sig på den svenska arbetsmarknaden. Sedan flera år ger svenska lärosäten högskoleutbildning som kompletterar avslutad utländsk utbildning för jurister, läkare, lärare, sjuksköterskor och tandläkare. Av dem som genomgått kompletterande utbildningar var i genomsnitt 66 procent etablerade ungefär ett år efter examen. Andelen etablerade bland dem som genomgått motsvarande yrkesexamensprogram inom den ordinarie utbildningen var betydligt högre (85 procent), men tre år efter examen var skillnaderna inte lika stora längre. Det tar alltså lite längre tid för dem som genomgått en kompletterande utbildning att etablera sig, men över tid når de nästan upp till samma andel etablerade.

Fortsatt minskad omfattning av utbildningen på forskarnivå

För utbildning på forskarnivå är det lärosätena själva som beslutar om dimensioneringen. Det finns inga öronmärkta resurser eller annan statlig styrning av hur omfattande utbildningen på forskarnivå bör vara.

De senaste 20 åren har antalet nybörjare på forskarnivå pendlat mellan 3 000 och knappt 4 000 och sedan 2013 är trenden nedåtgående. En förklaring till minskningen är att utbildningsbidragen har fasats ut och ersatts av doktorandanställning – och doktoranderna har därmed fått bättre studiesociala villkor. Det har inneburit högre kostnader per doktorand för lärosätena.

Antalet doktorsexamina har dock ökat något sedan 2013 som resultat av en tidigare ökning av antalet nybör-

jare. Förmodligen kommer det minskade antalet nybörjare att leda till att även antalet examinerade på forskarnivå inom något år börjar minska.

Andelen i den svenska befolkningen som påbörjar en utbildning på forskarnivå senast vid 30 års ålder har minskat från 1,6 till 0,8 procent under den senaste tioårsperioden. Detta samtidigt som det inte har skett någon ökning av antalet nybörjare på forskarnivå medan andelen utländska doktorander har ökat betydligt.

Ett mått för genomströmning på forskarnivå är examensfrekvens, som anger hur stor andel av nybörjarna ett visst år som har avlagt doktorsexamen efter ett visst antal år. Examensfrekvensen ökar med tiden efter examen. Av nybörjarna 2008 var det 48 procent som hade avlagt doktorsexamen inom fem år, medan 63 procent hade doktorerat inom sex år och 75 procent inom åtta år. I samma nybörjarkull hade 7 procent istället avlagt en licentiatexamen, vilket innebär att 18 procent inte hade avlagt någon examen alls inom åtta år.

Examensfrekvensen har ökat betydligt sett över en längre tidsperiod. Andelen doktorandnybörjare som hade avlagt doktorsexamen inom fem år var till exempel 40 procent bland doktorandnybörjarna 1998, vilket alltså kan jämföras med 48 procent bland dem som var nybörjare 2008. Att examensfrekvensen har ökat hänger sannolikt samman med 1998 års forskarutbildningsreform, som bland annat innehöll krav på säkrad finansiering under utbildningen.

Fortsatt snedrekrytering till utbildning på grundnivå och avancerad nivå

De senaste tio åren har mellan 43 och 45 procent av 24-åringarna påbörjat högskolestudier; för födda 1991 var andelen 43 procent 2015. Men den sociala bakgrunden har stor betydelse för benägenheten att påbörja högskolestudier. Ju högre utbildning föräldrarna har, desto större är sannolikheten att börja studera i högskolan. Den sociala snedrekryteringen har varit relativt oförändrad för dem som föddes mellan 1981 och 1991. Men det är inte bara lärosätenas arbete som har betydelse för om en person börjar studera i högskolan eller inte. Redan före övergången till högskolan etableras mönstren i och med att personer med skilda ursprung delvis läser på olika gymnasieprogram, som i olika hög grad förbereder för högskolestudier.

I övergången från grundnivå och avancerad nivå till forskarnivå förstärks snedrekryteringen ytterligare. Det beror till största delen på att studenter med högutbildade föräldrar i högre utsträckning läser långa utbildningar som ger behörighet till utbildning på forskarnivå.

Tidigare var personer med utländsk bakgrund underrepresenterade i högskolan. På totalnivå har dock denna snedrekrytering jämnats ut. Av dem som föddes 1990 hade 44 procent av dem med svensk bakgrund och 42 procent av dem med utländsk bakgrund påbörjat

högskolestudier senast vid 25 års ålder. Men utvecklingen skiljer sig för olika grupper med utländsk bakgrund. Bland dem som själva är födda i Sverige av utländska föräldrar, eller har invandrat före skolåldern är övergången till högskolan sedan några år tillbaka högre (47–48 procent) än bland dem med svensk bakgrund. Men bland dem som invandrat efter skolåldern (7–18 år) är övergången betydligt lägre, 31 procent, och dessutom avtagande.

I utbildningen på forskarnivå är personer med utländsk bakgrund väl representerade. Andelen med utländsk bakgrund var 25 procent läsåret 2015/16, jämfört med 22 procent på grundnivå och avancerad nivå.

Stora könsskillnader i svensk högskoleutbildning

En annan aspekt av breddad rekrytering är könsfördelning. Men det finns stora könsskillnader i högskolan. Till att börja med är det en betydligt högre andel av kvinnorna som påbörjat högskolestudier senast vid 24 års ålder, 51 procent jämfört med 36 procent av männen i årskullen födda 1991. Av nybörjarna läsåret 2015/16 var 57 procent kvinnor och 43 procent män. Därtill är kvinnornas prestationsgrad genomgående betydligt högre (84 procent) än männens (79 procent), dvs. kvinnorna tar i högre grad än männen de poäng de registrerat sig för. Det innebär att kvinnorna är i ännu större majoritet bland de examinerade på grundnivå och avancerad nivå; läsåret 2015/16 var fördelningen 64 procent kvinnor och 36 procent män. Därmed är det en betydligt högre andel av kvinnorna än av männen i Sveriges befolkning som har en examen på grundnivå eller avancerad nivå. Könsskillnaderna har förstärkts över åren.

Även i ett internationellt perspektiv är skillnaden i utbildningsnivå mellan svenska kvinnor och män stora. År 2005 var det inom OECD-länderna ungefär lika hög andel av kvinnorna respektive männen i den vuxna befolkningen som hade minst två års eftergymnasial utbildning, 27 respektive 26 procent. År 2015 var motsvarande andelar 38 procent för kvinnor och 32 procent för män. I Sverige var kvinnorna mer välutbildade än männen redan 2005. 34 procent av kvinnorna och 25 procent av männen i den vuxna befolkningen hade minst två års eftergymnasial utbildning. År 2015 var motsvarande andelar 47 procent för kvinnorna och 33 procent för männen. Skillnaden i utbildningsnivå mellan könen hade alltså ökat med fem procentenheter. Utvecklingen är generell: i alla OECD-länder har utbildningsnivån stigit mer bland kvinnorna än bland männen.

Kvinnorna är i majoritet på de flesta utbildningar. På endast fyra av de stora yrkesexamensprogrammen är könsfördelningen i intervallet 40–60. Det gäller programmen mot civilekonomexamen, juristexamen, läkarexamen och ämneslärarexamen. Mest ojämnt ställt är programmet mot barnmorskeexamen; bland nybörjarna läsåret 2015/16 fanns det inga män. Med undantag för

teknik dominerar de flesta ämnesområden av kvinnor och andelen kvinnor ökar dessutom inom mansdominerade områden.

I utbildning på forskarnivå är däremot könsfördelningen relativt jämn och så har det varit under många år.

Högre andel kvinnor på höga chefsposter än bland professorer

Kvinnorna är underrepresenterade bland professorerna, men bland anställda på lärosätenas högsta chefsposter är könsfördelningen relativt jämn. Bland rektorer, rektors ställföreträdare och vicerektorer varierar andelen kvinnor mellan 39 och 45 procent. Bland förvaltningschefer är 48 procent kvinnor.

Könsfördelningen bland den undervisande och forskande personalen blir allt jämnare – och det gäller även professorerna. För andra året i rad ökade antalet kvinnor bland professorerna, medan männen blev färre. Det innebär att andelen kvinnor ökade med en dryg procentenhet, och 2016 var 27 procent av professorerna kvinnor. På tio år har andelen kvinnor bland professorerna ökat med 10 procentenheter.

De tre senaste åren har antalet anställda vid universitet och högskolor varit i stort sett oförändrat. Antalet lärare och forskare har dock ökat något, medan anställda som har andra arbetsuppgifter har blivit något färre. Under 2016 var det främst lektorerna och meriteringsanställda som blev fler. Samtidigt har andelen lärare och forskare med tidsbegränsad anställning minskat betydligt de senaste åren. Under 2016 minskade andelen med två procentenheter, till 28 procent.

Bland dem som har en meriteringsanställning är det dock enbart de tvååriga anställningarna som postdoktor som har ökat i antal. De har ökat kontinuerligt under den senaste tioårsperioden och uppgick till 2 100 år 2016. Antalet anställda på fyraåriga meriteringsanställningar ökade tidigare, men är sedan några år tillbaka ungefär lika många som de var för tio år sedan, omkring 1 000.

Få fyraåriga meriteringsanställningar i relation till antalet disputerade

Om man ställer antalet meriteringsanställningar i relation till de knappt 3 000 som årligen tar en doktorsexamen framgår att konkurrensen är hård för dem som vill fortsätta en forskarkarriär inom högskolan.

Antalet postdoktorer var 2 100 år 2016 och av dem blir ungefär hälften av anställningarna lediga under ett år, dvs. drygt 1 000. Av de 1 020 fyraåriga meriteringsanställningarna blir knappt 200 lediga varje år. Med nuvarande volym på forskarnivå respektive meriteringsanställningar ser vi att antalet anställningar som postdoktor räcker till ungefär en tredjedel av dem som tagit en doktorexamen. Om vi antar att karriärvägen är doktorexamen–postdoktor–fyraårig meriteringsanställning kan vi konstatera att konkurrensen hårdnar ytterligare i det sista steget.

Internationell mobilitet

Läsåret 2015/16 fanns det totalt 23 110 inresande studenter bland nybörjarna på grundnivå och avancerad nivå. Av dem var 13 750 utbytesstudenter och 9 360 var free-mover-studenter, dvs. studenter som ordnar sina studier på egen hand. Av dem var en tredjedel betalande studenter. Utbytesstudenterna har minskat i antal under ett par år, men läsåret 2015/16 ökade antalet igen. Antalet free-mover-studenter har ökat kontinuerligt efter den kraftiga minskningen i samband med att studieavgifter för inresande från länder utanför Europeiska samarbetsområdet infördes läsåret 2011/12.

I och med att de svenska nybörjarna blev färre läsåret 2015/16 medan antalet inresande nybörjare ökade steg andelen inresande till 27 procent av det totala antalet nybörjare. Det är nästan lika hög andel som läsåret 2010/11, alltså innan studieavgifterna infördes. Då var andelen 28 procent. Av de inresande studenterna är 60 procent utbytesstudenter som bara studerar i Sverige under en kort tid. Det innebär att andelen inresande av den totala studentpopulationen är betydligt lägre, 8 procent.

Sedan många år är de inresande utbytesstudenterna vid svenska lärosäten nästan dubbelt så många som antalet utresande utbytesstudenter. Lsåret 2015/16 var det 7 260 svenska studenter som studerade vid ett utländskt lärosäte inom ramen för ett utbytesprogram.

Av dem som tog en examen samma läsår hade 14 procent studerat utomlands, 13 procent av kvinnorna och 16 procent av männen. Det är dock stora skillnader mellan examinerade på olika utbildningsprogram. Av dem som tog en civilekonomexamen hade 50 procent studerat utomlands och bland dem som tog en masterexamen i samhällsvetenskap, juridik handel och administration var andelen 43 procent. Bland dem som tog en sjuksköterskeexamen, socionomexamen eller lärarexamen var det betydligt lägre andel som hade studerat utomlands, 5 procent eller under.

Samtidigt som studieavgifterna infördes skapades statliga stipendieprogram och flera lärosäten har dessutom byggt upp egna stipendieprogram. Lsåret 2015/16 hade 20 procent av de betalande studenterna stipendium som täckte hela studieavgiften och 11 procent hade stipendium som täckte del av avgiften.

Även om det är en hög andel inresande nybörjare på grundnivå och avancerad nivå är utbildningen på forskarnivå i ännu högre grad internationellt präglad. På grundnivå och avancerad nivå är över hälften av de inresande nybörjarna utbytesstudenter som bara studerar i Sverige en kortare period. Men på forskarnivå är närmare 40 procent av det totala antalet nybörjare utländska doktorander (inresande studenter) som kommit till Sverige för att genomföra en hel forskarutbildning.

Mellan 2006 och 2012 ökade antalet utländska doktorandnybörjare kraftigt, medan antalet svenska nybörjare i stort sett var oförändrat. Det ledde till att andelen

utländska doktorandnybörjare ökade från 25 till 40 procent. Sedan 2013 har dock både de svenska och utländska doktorandnybörjarna minskat i antal. Därmed har andelen utländska doktorander legat på ungefär samma nivå som tidigare.

Den internationella mobiliteten bland lärarna och forskarna är relativt hög. År 2015 hade 33 procent visats utomlands under minst en vecka för att forska eller undervisa, eller både och, under kortare eller längre perioder. Bland professorerna är detta vanligast; bland både kvinnor och män hade ungefär hälften varit internationellt mobila 2015. I övriga anställningskategorier är andelen högre bland männen än bland kvinnorna.

Högskolans ekonomi

Lärosätenas totala intäkter var 69 miljarder kronor 2016. Av dessa var 55 miljarder statliga medel, vilket innebär att 79 procent av finansieringen var statlig. Jämfört med 2015 har intäkterna ökat med 2,1 miljarder kronor och huvuddelen av ökningen (1,8 miljarder) gäller forskning och utbildning på forskarnivå.

Utvecklingen har varit liknande under den senaste tioårsperioden. Lärosätenas intäkter för utbildning på grundnivå och avancerad nivå har ökat med 7 procent, medan intäkterna för forskning och utbildning på forskarnivå har ökat med 40 procent. Nästan 60 procent av intäkterna avsåg forskning och utbildning på forskarnivå 2016.

Staten har tillfört forskningen betydande resurser under det senaste decenniet, dels direkta statsanslag, dels via forskningsråd och andra myndigheter. Andelen statlig finansiering har dock varit konstant eftersom intäkterna från icke-statliga finansierare har ökat i samma utsträckning.

Samtidigt har andelen externfinansiering ökat. Det beror på att de statliga medel som kanaliseras via forskningsråd och andra myndigheter har ökat snabbare än de direkta statsanslagen. Bland de externa finansierarna har lärosätenas intäkter från Wallenbergstiftelserna ökat kraftigt, både under det senaste året och under det senaste decenniet.

Inom utbildning på grundnivå och avancerad nivå har den ökade programinriktningen inneburit att anslagen räcker till att finansiera färre studenter. Det beror dels på att merparten av programmen är inom utbildningsområden med högre ersättning, dels på att prestationsgraden på program är högre än på fristående kurser.

År 2015 inledde staten en permanent utbyggnad av utbildningen på grundnivå och avancerad nivå. Utbyggnaden har ännu inte lett till någon ökning av antalet helårsstudenter, huvudsakligen på grund av att tillfälliga utbyggnader samtidigt har upphört. Om utvecklingen fortsätter som hittills – mot en allt mer programinriktad högskola – kommer utbyggnaden att resultera i en mindre ökning av antalet helårsstudenter än planerat.

36

61

59

44

45

13

46

47

48

16

50

@

58